

Jak reformovat vysoké školství

London School of Economics nabízí cestu kupředu

V Evropě probíhá čilá diskuse na téma financování a organizace vysokého školství. Odborníci a politici jí věnují stejnou pozornost jako třeba řešení vysoké nezaměstnanosti či financím. Diskusi ovlivňuje celosvětový trend rostoucího zájmu o vysokoškolské vzdělání a rostoucí význam tohoto vzdělání pro ekonomický růst a prosperitu. Tato diskuse je samozřejmě částečně motivována i tzv. lisabonskou strategií, která klade členským zemím EU v těchto oblastech vysoké cíle. Zatímco obecné ambiciózní cíle se stanovují relativně snadno, volba cesty k jejich dosažení je ponechána na národních vládách. A těm často chybí politická vůle k potřebným reformám.

Stát na to nemá

Ideálním, ale zatím nedostatečně využitým vodítkem pro reformy je srovnání dopadů vysokoškolských systémů v různých zemích na rozsah i kvalitu výuky, přístup ke vzdělání, kvalitu vědy atd. Ilustrativní jsou v tomto směru i dramaticky rozdílné přístupy postkomunistických zemí k expanzi vysokého školství. Zatímco někde došlo k rozmachu soukromého (placeného) vzdělání, třeba i za cenu snížené kvality některých diplomů, jinde se menší nárůsty počtu studentů financovaly hlavně z veřejných zdrojů. Výraznější podíl soukromého univerzitního vzdělání lze nalézt v Estonsku, Lotyšsku, Maďarsku a Polsku. Většina zemí však finančně podporuje pouze "státní" studenty. Například v Maďarsku jsou studenti veřejných škol osvobozeni od školného a dostávají podpory na učební pomůcky, zatímco studenti soukromých škol, stejně jako u nás, hradí náklady svého vzdělání plně ze svých kapes.

Ačkoli dopady těchto rozdílných přístupů zatím nebyly dostatečně podrobně srovnány, rodí se v posledních letech mezi ekonomy vzdělání (například Nicholas Barr z London School of Economics, jeden z nejuznávanějších ekonomů zabývající se financováním vysokého školství) a mezinárodními institucemi typu Světové banky konsenzus ohledně způsobů organizace a financování vysokého školství.

Tento konsenzus vychází z poznání nutnosti masového, tedy většině dostupného, terciárního vzdělávání ve vyspělých ekonomikách a činí dva závěry. Prvním závěrem je neúnosnost financování rostoucího objemu vysokoškolského vzdělávání pouze z peněz daňových poplatníků. To platí dvojnásob pro postkomunistické země, kde úroveň podpory vysokoškolského studia zůstává výrazně nižší než ve vyspělých ekonomikách, a to i relativně ve srovnání s podporou nižších úrovní vzdělání.

Zadruhé je financování vysokého školství pouze z kapes daňových poplatníků sociálně nespravedlivé.

Na státní vysoké školy se dnes totiž dostávají mnohem častěji děti vzdělaných a zpravidla i bohatých rodičů. Bezplatné studium jim dotují méně vzdělaní daňoví poplatníci, jejichž dětem se vysokoškolského vzdělání většinou nedostává nebo kteří zároveň platí soukromé studium svých vlastních dětí. Podle studie Petra Matějů má žák, jehož rodiče nemají alespoň maturitu, třikrát menší šanci, že bude studovat na nějaké vysoké škole, než má žák s alespoň jedním vysokoškolsky vzdělaným rodičem.

Sami absolventi vysokých škol přitom berou celý život v průměru nejméně o padesát procent více než středoškoláci. Na rozdíl od vzdělání základního soukromé výnosy z vysokoškolského vzdělání vysoce převyšují výnosy společenské. Současný systém tak reprodukuje společenské nerovnosti.

Součástí konsenzu je proto přesvědčení o potřebnosti doplnění veřejné podpory soukromými financemi. Jde o školné doprovázené půjčkami. Výška školného by měla do jisté míry

odrážet kvalitu školy a poptávku po jejích službách. A půjčku na školné by nespláceli studenti, ale výdělečně dobře zajištění absolventi formou procenta ze svých příjmů přesahujících úroveň průměrných mezd. Školné nemá být jen zdrojem dodatečných financí, má sehrát i nezastupitelnou úlohu při motivaci studentů a stimulaci konkurence mezi vysokými školami vedoucí ke zkvalitnění jejich služeb.

Tato doporučení mají jasné pozadí. Jednak je tu prostá ekonomická úvaha, že motivace, která tak dobře funguje u řem a zákazníků v jiných oborech, je veledůležitá i v případě studentů a škol. Například lze empiricky ukázat, že větší finanční spoluúčast vědců na zisku z nových vynálezů a inovací vede k jejich větší produktivitě. Dokládá to například nedávná studie Saula Lacha z Hebrew University a Marka Schankermana z London School of Economics, založená na datech z amerických vysokých škol.

Nedostatek konkurence mezi školami má podobné důsledky, jako mělo kdysi monopolní postavení Českého Telecomu před příchodem konkurence. Vzpomeňme si, jak těžké bylo sehnat pevnou linku, jak drahé byly dálkové hovory a jak primitivní služby byly nabízeny. Tehdy se to bralo jako fakt, protože srovnání se službami poskytovanými pod konkurenčním tlakem si málokdo dokázal představit.

Druhým zdrojem konsenzu je pohled přes Atlantik. V USA jsou ty nejlepší univerzity. Mnohé jsou soukromé a zároveň se na nich obvykle platí vysoké školné. Je ovšem třeba dodat, že americké univerzity mají další významné příjmy v podobě darů svých absolventů a mají také obrovské nedotknutelné nadační fondy investované v cenných papírech, z jejichž výnosů jsou spolufinancovány. Je možné si představit podobně velký vstup soukromého kapitálu do stávajících evropských univerzit? Rozhodně ne, aspoň dokud budou spravovány managementem, který si volí sami zaměstnanci. V USA rektora nevolí akademická obec univerzity, ale jmenuje ho výkonná rada zastupující vlastníky univerzity. Rektor tak nereprezentuje zájmy zaměstnanců, ale vlastníka. V Evropě proto bude i nadále stát hrát roli hlavního zdroje financí a kontrolora.

Kvalita vzdělávání

Jak jsme na tom s kontrolou a financováním vysokých škol u nás? Naše vysoké školy jsou co do obsahu výuky a vnitřního řízení vysoce autonomní. Na druhou stranu jsou silně podfinancované a naprosto závislé na státním penězovodu. O úrovni českých vysokých škol toho moc nevíme a překvapivě to ani nikoho zodpovědného dosud moc nezajímalo. U monitorování kvality nemocnic se již ledy hnuly. Snad budou další na řadě univerzity. Gordický uzel ale nerozetnou školy samotné, které až na vzácné výjimky na hodnocení nemají zvláštní zájem. Klíčové institucionální změny může udělat pouze politická reprezentace; tu stávající to ale moc nezajímá anebo si myslí, že vše je víceméně v pořádku.

Přitom ti, co o našem školství rozhodují, až do letošního roku "nezjistili", že absolventi gymnázií mají menší míru nezaměstnanosti než učni. Politici a úředníci, kteří na rozdíl od rodičů a studentů nechápou, že je zapotřebí rychleji rozšiřovat obecné vzdělávací programy, ztěžují dokážou rozlišit dobré a špatné univerzity. I podfinancování vysokého školství je u nás výraznější než v ostatních nových zemích EU.

Jednou z mála nadějí na zavedení účinné a transparentní kontroly našich škol zůstává školné a rozšíření dostupnosti vzdělání tak, aby si školy musely žáky předcházet. Školné, doprovodné půjčky a efektivní systém splátek napomůže růstu soukromých univerzit, které vytvoří tolik potřebný konkurenční tlak na veřejné školy. Takový proces bude trvat mnoho let a u nás ještě pořádně nezačal.

Autoři: Štěpán Jurajda, Daniel Münich
Autoři jsou zástupci ředitele **CERGE-EI**.